

МАМЛАКАТ ИҚТИСОДИЁТИДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Садиков Искандар Гайратович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил изланувчиси

sharipov1988@mail.ru

+998988 143-77-44

Кириш

Тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги мамлакат молия тизими барқарорлигини таъминлашнинг муҳим омилидир. Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигига таъсир этувчи омилларни бир неча асосий тоифаларга бўлиш мумкин. Биринчидан, банклар дуч келадиган асосий хавфлардан бири бу кредит хавфи - қарз олувчи томонидан кредит маблағларини қайтармаслик имконияти. Кредит рискларини бошқариш банкнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш учун муҳимдир. Иккинчидан, тижорат банклари фоиз ставкаси хавфи, валюта хавфи ва бошқалар каби турли хил бозор хатарларига дуч келишади. Ушбу рискларни бошқариш банкнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда ҳам муҳим рол ўйнайди. Учинчидан, операция хатарлар операциялардаги хатолар, техник носозликлар ёки инсофсиз ходимларнинг ҳаракатлари туфайли йўқотиш эҳтимоли билан боғлиқ. Операция рискларни самарали бошқариш банкнинг молиявий барқарорлигига таҳдидларнинг олдини олишга ёрдам беради. Тўртинчидан, ликвидликнинг етарли эмаслиги банк учун жиддий муаммоларга олиб келиши мумкин, шунинг учун ликвидликни самарали бошқариш молиявий барқарорликни таъминлашнинг асосий жиҳати ҳисобланади. Бешинчидан, капитал даражаси банкнинг молиявий барқарорлигининг асосий кўрсаткичларидан биридир. Капиталнинг етарли эмаслиги мажбуриятларни тўлашда қийинчиликларга олиб келиши ва мижозлар ва инвесторларнинг ишончини пасайтириши мумкин.

Ушбу ва бошқа омиллар мамлакат иқтисодиётида тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини шакллантиришда муҳим рол ўйнайди ва банк раҳбарияти томонидан доимий мониторинг ва самарали бошқарувни талаб қилади.

Мамлакат банк тизимини ислоҳ қилиш стратегиясида "...кредит портфели ва таваккалчиликларни бошқариш сифатини яхшилаш, кредитлаш ҳажмларининг мўътадил ўсишига амал қилиш, мувозанатлашган макроиқтисодий сиёсат юритиш, корпоратив бошқарувни такомиллаштириш ва халқаро амалий тажрибага эга бўлган менежерларни жалб қилиш, молиявий таваккалчиликларни баҳолаш учун технологик ечимларни татбиқ этиш орқали банк тизимининг молиявий барқарорлигини таъминлаш" устувор йўналишлардан бири сифатида белгилаб берилган [1].

Е.В.Корчагина ўз қарашларида қуйидагича таъриф келтириб ўтади. «Молиявий барқарорлик – ўз маблағларини инвестиция шаклида йўналтириш, фаолият ва ишлаб чиқариш циклининг янги йўналишларини ташкил қилишни қўллаб-қувватлаш, кечиктириб бўлмайдиган вазифаларни молиялаштириш ва молиявий маблағлар билан таъминланганлик даражаси орқали изоҳланади» [2].

И.А.Павлова фикрича, банк молиявий барқарорлигининг моҳияти “унинг шундай молиявий ҳолатидирки, унда банкнинг хўжалик фаолияти унинг барча мажбуриятларини таъминлашга имкон беради” [3].

И.Н.Омелченко ва А.В.Борисовалар фикрича, “молиявий барқарорлик - доимий тарзда бозор конъюнктураси ўзгариб бориши шароитида банкнинг ўз молиявий стабиллигини сақлаб қолиш қобилиятидир” [4].

Л.Т.Гиляровская ва А.А.Вехоревалар таъкидлашча, банк молиявий барқарорлиги тушунчаси унинг шундай ҳолатидирки, бунда мавжуд ресурсларни тақсимлаш ва улардан фойдаланиш жараёнида нафақат тўловга лаёқатлилиқ таъминланади, балки шу билан бирга фойда ва капиталнинг ўсишига эришиш мақсадидаги ривожланишга ҳам еришилади” [5].

Н.Л. Данилова банкларнинг молиявий барқарорлиги бўйича қуйидаги таърифни келтириб ўтади. Унга кўра “молиялаштириш манбаларининг бир қисми сифатида ўз капиталининг етарли улуши билан таъминланадиган банк молиявий ҳолатининг барқарорлиги банкнинг молиявий барқарорлиги дейилади” [6].

Юқорида келтирилган олимларнинг илмий изланишларида тижорат банклари молиявий барқарорлигига таъсир этувчи макроиктисодий омиллар ичида давлатнинг солиқ сиёсатини ҳам мисол сифатида келтириб ўтилган. Биз ушбу жараёнда, тижорат банклари фаолияти бошқа иқтисодий кўрсаткичларга хусусан, молия тизимига ва пулнинг қиймати таъсири орқали тижорат банклари молиявий барқарорлигини таъминлаш йўллари ёритишга ҳаракат қилдик.

Асосий қисм. Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигига таъсир этувчи ташқи ва ички омилларнинг иқтисодий аҳамиятини эътиборсиз қолдириб бўлмайди. Ташқи омилларга мамлакатнинг макроиктисодий барқарорлиги, инфляция, фойиз ставкалари, геосиёсий вазият ва бошқалар киради. Бошқа томондан, ички омиллар рискларни бошқариш, активлар ва пасивлар сифати, банк капиталлашуви, операцион самарадорлик ва бошқаларни ўз ичига олиши мумкин.

Ушбу омилларнинг ўзаро таъсири умуман банк тизимининг молиявий барқарорлигига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, ноқулай ташқи шароитлар (масалан, иқтисодий инқироз) кредитлар бўйича тўловларни тўламаслик ёки мижозлар депозитларини камайитириш орқали банк тизимига таъсир ўтказиши мумкин. Шу билан бирга, яхши ички рискларни бошқариш ва юқори сифатли активлар портфели банкка бундай қийинчиликларга дош беришга ёрдам беради.

Шу сабабли, тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш учун ташқи ва ички омилларни ҳисобга оладиган ва таваккалчилик ҳамда ресурсларни самарали бошқаришни назарда тутадиган комплекс ёндашув зарур.

Тижорат банклари молиявий барқарорлигига таъсир этувчи омиллар таркиби икки турга, яъни ташқи ва ички омилларга бўлинади.

1-жадвал Тижорат банклари молиявий барқарорлигига таъсир этувчи ташқи омиллар

№	Ташқи омиллар	Молиявий барқарорликка таъсир этувчи ташқи омиллар таснифи
1.	Иқтисодий вазият	Иқтисодиётнинг ҳолати банкларнинг молиявий барқарорлигига сезиларли таъсир кўрсатади. ЯИМнинг ўсиши ёки пасайиши, инфляция, ишсизлик ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичлар кредитларга бўлган талабга, молия институтларига бўлган ишонч даражасига ва умумий хавф даражасига таъсир кўрсатади.
2.	Норматив ўзгаришлар	Қонунчилик ва тартибга солиш муҳитидаги ўзгаришлар банклар фаолияти ва уларнинг молиявий барқарорлигига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Капиталнинг янги стандартларини жорий этиш, ликвидлик талаблари ёки янги ҳисобот қоидаларини қабул қилиш.
3.	Жаҳон молиявий бозорлари	халқаро молиявий нотинчлик ва жаҳон бозорларидаги ўзгаришлар активлар нархлари, валюта курслари ва курсларининг ўзгариши орқали тижорат банкларининг молиявий барқарорлигига ҳам таъсир қилиши мумкин.
4.	Геосиёсий вазият	сиёсий беқарорлик, можаролар ёки бошқа геосиёсий ҳодисалар ҳам банк сектори учун ноаниқлик ва хавф туғдиради.
5.	Технологик янгиликлар	технологиянинг жадал ривожланиши ва молиявий хизматларни рақамлаштириш банклар учун ҳам имкониятларни тақдим этиши ва киберхавфсизлик ва бозордаги янги ўйинчиларнинг рақобати билан боғлиқ янги хавфларни келтириб чиқаради.

Манба:Муаллиф томонидан интернет маълумотлари асосида мустақил тайёрланди.

Ушбу ташқи омилларни бошқариш тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини таъминлашнинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Тижорат банклари атроф-муҳитни доимий равишда кузатиб боришлари, ўзгаришларга мослашишлари ва хавфларни минималлаштириш ҳамда ўз бизнесларининг барқарорлигини таъминлаш стратегиясини ишлаб чиқишлари мақсадага мувофиқ.

Тижорат банклари молиявий барқарорлигига таъсир этишда давлатнинг, жумладан, давлат сиёсатининг ўрни бекиёсдир, бунга сабаб, иқтисодий ва молиявий қийинчиликларни бошидан кечираётган банкларга давлат ёрдам қўлини чўзади. Сабаби, бу орқали банкларга давлат бозордаги мавқеини тиклашга, уларнинг молиявий шокларни олдини олишга хизмат қилади. Давлат бунда тижорат банклари капиталлашувига маблағ ажратади, бунинг натижасида молиявий қийинчиликларни

бошидан кечираётган банклар ликвидлилиги, тўлов қобилиятини тиклаш имконияти пайдо бўлади.

Шу билан бирга, замонавий ва хорижий банклар тажрибасига мувофиқ, технологик, маҳсулдорлик ва инновацияларни жорий этиш, рискларни камайтириш, банклар фаолияти барқарорлигини таъминлашда стратегик қарорлар қабул қилишни аниқлаш катта аҳамият касб этади. Шу боис, банклар фаолиятига оид қонунчилик тизимини янгилаш улар фаолиятини тубдан янгилашларга, турли инновацияларни жорий этишга сабаб бўлади.

2-жадвал Тижорат банклари молиявий барқарорлигига таъсир этувчи ички омиллар

№	Ички омиллар	Молиявий барқарорликка таъсир этувчи ички омиллар таснифи
1.	Активларнинг сифати	Банк активлари портфелидаги кредит хавфи даражаси унинг молиявий барқарорлигига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Кўп сонли муаммоли кредитлар ёки қайта тузишни талаб қиладиган активларнинг мавжудлиги банкнинг молиявий ҳолатига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.
2.	Капитал	Капиталнинг етарли даражаси банкнинг молиявий барқарорлигининг асосий элементиدير. Капиталнинг етарли эмаслиги банкнинг потенциал йўқотишлар ва хавфларни қоплай олмаслигига олиб келиши мумкин, бу эса охир-оқибат унинг банкротлигига олиб келади.
3.	Ликвидлик	Банкнинг жорий мажбуриятларини қоплаш учун ўз активларини тезда нақд пулга айлантириш қобилияти ҳам унинг молиявий барқарорлигида муҳим рол ўйнайди. Ликвидликнинг етарли эмаслиги инқирозли вазиятларда банк учун муаммо туғдиради.
4.	Рискларни самарали бошқариш	Банкнинг ҳар хил турдаги рискларни (кредит, операцион, бозор) самарали баҳолаш, назорат қилиш ва бошқариш қобилияти ҳам унинг молиявий барқарорлиги учун муҳим аҳамиятга эга.
5.	Имидж ва мижозлар ишончи	Яхши ишбилармонлик обрўси ва мижозлар ишончи тижорат банкларининг молиявий барқарорлигига ҳам таъсир қилиши мумкин. Мижозлар ёки инвесторлар томонидан ишончни йўқотиш банкнинг бозордаги мавқеига ва унинг молиясига салбий таъсир кўрсатади.

Манба:Муаллиф томонидан интернет маълумотлари асосида мустақил тайёрланди.

Юқорида келтирилган омиллар тижорат банкларининг молиявий барқарорлигига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин бўлган асосий таркибий қисмлар сифатида қаралади. Тижорат банклари молиявий барқарорлигига таъсир этувчи ички омиллар ичида энг аввало, банк стратегияси ва ривожланиш устуворликларини аниқ белгилаб

олиш масаласи долзарб ҳисобланади. Ушбу омил, одатда бир қараганда назарий аҳамият касб этгандай туюлади. Чунки, тижорат банклари стратегиясини ишлаб чиқишда асосан йўналиш ва амалга ошириладиган ишлар баён этилади. Лекин, ушбу ишларни амалга ошириш механизми ва йўллари тўлиқ баён этилмайди. Шу боис, тижорат банклари бунга расмий ёндошув билан қарашади. Қўшимча равишда, инновацияларни амалга оширишда харажатлар манбалари юзасидан аниқлик ва изланишлар олиб борилмайди. Шу билан бирга, буларга эскича ёндошув бўлса, кўзланган аниқ мақсадларга эришишда турли қийинчиликлар юзага келади.

Хулоса ва таклифлар

Замонавий банк технологияларини ҳамда янги банк хизматлари амалиётга кенг жорий этиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Тўғри банклар бу жараёнларга эътибор қаратмасдан, ўз фаолиятларини олиб боришлари мумкин, лекин маълум бир муддатдан сўнг у рақобатчиларидан ортда қолиши, мижозларни аста-секин йўқотиб бориши, банкнинг молиявий контрагент сифатидаги мавқеини пасайтириб боради, бу эса банклар молиявий барқарорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Шуни таъкидлаш лозимки, тижорат банклари замон ўзгариши билан мижозлари талаби асосида маҳсулот ва хизматларини ўзгартириб бормас экан, у аввало, молиявий барқарорлигини ва кейинчалик эса банк бозоридан маълум муддатдан сўнг чиқиб кетишига мажбур бўлади. Шу боис, тижорат банклари бу каби жараёнларга ўз вақтида кечикмасдан чора кўришлари, мижозлари талабларини ўрганиб боришлари ва банк бозорида ўз мавқеини сақлаб қолишга ҳаракат қилишлари лозим бўлади.

Тижорат банклари молиявий барқарорлигига таъсир этувчи омилларни кўриб чиқиб, банк ишини ташкил этиш билан боғлиқ масалаларни ўрганмаслик иложи йўқ. Шу боис, тижорат банклари таркибий тузилиши, банк бошқаруви, банк фаолиятини танқидий таҳлил этиш, дунёдаги янги тенденцияларни амалиётда қўллаб бориш мақсадида, банк стратегиясига киритиш ва жорий этиш, кўрсатилаётган банк хизматларини такомиллаштириб бориш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сон “2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислох қилиш стратегияси тўғрисида”ги Фармони. <https://lex.uz/docs/4811025>
2. Корчагина Ye.B. Проблемы конкурентоспособности в современной экономике // Проблемы современной экономики. 2005. № 3/4 (15/16)
3. И.А. Павлова// Финансы и кредит, 2017г., «Анализ и прогнозирование финансовой устойчивости организации с учетом жизненного цикла на основе интегрального показателя». 23 (июнь), с. 71-75.

4. Омельченко И.И. Финансово экономическая стабильность как составная часть организационно экономической устойчивости предприятий // Вестник машиностроения. 2017. № 4. С. 65.
5. Гиляровская Л.Т, Вехорева А.А. Анализ и оценка финансовой устойчивости коммерческого предприятия. СПб., 2013. С. 13.
6. Данилова Н.Л. Анализ финансовой устойчивости предприятия [Электронный ресурс] // Ассоциация «Открытая наука». Выпуск № 2. 2014.